

● The Influence Industry Project

NUNLODI SIA NYE NYATAKAKA

Localisation by Digispace Africa

Contributors:
Theorose Elikplim Dzineku
Abiwu Theodore
Samuel Swanzy- Baffoe

TACTICAL TECH

ALE KEE DUNYAHEHAWO JE ABLŌDZINUFOFOWO ZĀ NYE NYATAKAKA TSO BLEA NUNYEE?

Ate ɲu akpɔ dunyahehawo fe boblododowo le afi sia fi. Tso nyatatadzraɔfe si ne yi vadoɔde wò nyakakamɔnuwo, yiɔde agbalē kakewo dzi va kɔ de wo uttro mɔnu.

Awo abe ame sia ame le nufom tso nya si le vevie na wò la ɲu. Eye menye mɔnukpɔkpɔe o. Ne nye be dunyaheha fe abldzinufofowo nya nuwo tso nuwò la, nenema kae woa blenuwòde ma. Ne nye be wo fiã hã be wòda xɔ wò abe lɔlɔnu faa, dziɔdeɔfonawo be na na yewo wofe akɔ alo able nuwò axɔe alo ahe wò da le akɔdafɛ la le akɔda ɲkeke la dzi.

Be nuwò na yi de wòfe akpa dzi la, nya tso nuwo kple ale si wòda tɔɲ ku wo la nɔa bɔbɔe na wò. Dunyahehe fe bublododowo doa go tso nyatakaka si ne gblē de megbe le wò agbe me, le intaneti dzi kple ɲkume kple ɲkume. Dunyahehe fe abldzinufofowo foa fu nyatakakawo tso ɲuti wò tso tefe vovovowo eye woa zae atɔ awɔ amenutinyakakawo tso ɲutiwò. Amenutinyakaka siawo akpe de wo ɲu woa nya hoululawo si adzɔ dzi nawo wu kple susu be yewo tɔ ɲku wo kple enya si wo toa dzi wò.

Kuɔde wo amenutinyakaka wo ɲu la, abldzinufofawo atenɲu ado dunyahehe nya aɔewo to.

- Agbalēvi aɔde si woatsɔ va afeme na wò.
- Nane si auã wo be naxɔ yewo fe abldzinufofo fe mɔwo.
- Bublododo le "YouTube" alo dzidzifenukpɔm wo denɔwo dzi.
- "Email" nya alo kafofo.
- Gɔmedeɔde na houlila aɔde fe nyatakakadzraɔfe.

Ànɔ tamebum be "bublododo vevi aɔeke megali tso wum oa? Tsɔe de tame be egbe fe kafom abldzinufofo mɔnuwo atenɲu azã nyatakakawo tso wo numame kple nu si dzɔadzi na wò la si nadzi be ya ɲla.

Nu sia atenɲu anye nyatakaka si ma dze abe dunyahehe ene abe nu si nafle le fiase aɔde me. Dzena le asiwo be na nya nusi wɔatsɔ wò nyatakaka awɔ vevietɔ ne nye be wò le ezã ge be yewóale nu wò hafi akɔdayi na ɔfo. adanɔdzedze mɔɔɔ de nyatakaka bɔbɔ aɔewo si houlilawo azã si akeɔde amenutinya kakawo atɔ able akɔɔalawo nu le xexeme.

AFI KA DUTOFONUFOLOWO KPɔA NYATAKAKA TSOA NU NE LE?

Dunyahehawo, dunyagblɔhawo, kple dunyahelawo fe abldzinufofo hiã wò ga zazã numame, wò agbenɔɔ, wò interneti zazã nyawo kple bubuawo. Ale ke wowɔa kea de nyatakaka sia ɲu? Mɔnu vovovowo li. Ate ɲu anye nyatakaka nugblēfɛhadinamelawo, mɔɔɔɔ gã adzɔhamedɔwɔga, akɔdalawo fe nyatakakadzraɔfe kple bubuawo woazã atɔ akpɔ wò nyatakakawo.

Nyatakaka si "Detox" akɔdalawo fe mɔɔɔɔ de mɔnu bɔbɔ aɔewo si houlilawo nɔzazam hea amewo de ɲuti, kple susu be na tia yewo kple susu be yewo anya ale ke kple yeyiyi si wofe amenablemɔnuwo wɔadɔ de mía dzi.

MŌDANU GĀ ADZɔHAMEDɔWɔGA

Adzɔhamedɔwɔgawo abe "Google kple Facebook" nye nɔnu si dzi dunyagblɔhawo toa hekea de wofe nyatakakawo ɲu. "Google kple Facebook" nye mɔɔɔɔ si boblododo dzɔhamenɔlawo zãna elabena wofe nyatakakawo sɔgbɔ de wo gbɔ.

Nyatakaka xɔasi sia fia be adzɔdola siwo adi be yewoado boblo le "Google kple Facebook" – abe dunyahelawo kple dunyagblɔhawo – ate ɲu afle boblododo si atɔ ɲku na wofe nukɔlawo.

Dunyagblɔhawo kple houlilawo zãna ga geɔde tso wofe gakeviwo me le ɲku tɔɔ ame fe boblododowo me.

NYATAKAKA NUGBLĒFĒHADINAMELA KPLE DUNYAHELAWO JE AɔANUDOLAWO

Dunyahehawo fe abldzinufofowo ate ɲu akpɔ nyatakakawo tso ɲu wò afle le nyatakaka nugblēfɛhadinamelawo gbɔ. Wonye adzɔhamedɔwɔgagãwo siwo si ame akpeakpewo fe nyatakakawo le le xexea me.

Dunyahehawo ate ɲu atɔ nyatakaka siawo anya nya bubuwo tso wofe akɔdahawo ɲu. Tɔ kpeɔde nyatakaka nugblēfɛhadinamelawo ɲutɔwo wɔa wofe nyatakaka tso akɔdalawo ɲu.

MONU BUBUWO

Dunyahelawo fe abɔdzinufo lawo atɛnu anya nyatakaka tso akɔdalawo nu le monu bubuwo dzi abe;

Dzesidede akɔda ɔasedi nunɔɔɔiawo

Le Ghana la, "Electoral Commission of Ghana" si nye akɔdadɔwɔ fe le Ghana lae dzraa akɔdalawo fe nyatakakawo ɔɔ. Nyatakaka siawoe wotsɔa wɔa akɔdagbalɛ gɔ le akɔdayi. Eye woma nyatakaka sia kple dunyagblɔhawo to "Inter-Party Advisory Committee (IPAC)". Dunyagblɔha ɔe sia ɔe le IPAC sia me ɔe susu sia ta la, wofe asi sua akɔdagbalɛ ga.

Kpedɛnutɔ nyatakakadzraɔfe

Telefon kadomɔnuwo le Ghana abe MTN, Vodafone kple AirtelTigo, nyatakakadzraɔfe le wo sit so Ghanavi siwo zɔna wofe dɔwɔnawo. Woate nu adzra nyatakaka siawo na dunyagblɔlawo alo amea kple wo. Le 2020 le kpɔɔɔnu me la, akɔdalawo xɔ akɔɔɔɔnyawo tso houlilawo gbɔ to wofe kafomɔwo dzi. Wozɔ monu sia di amewo fe kafomɔwo eye wo tɔnku wo do nunɔɔɔɔi da wo.

Akɔdada si wo wɔ tso amenubeble

Le 2018 fe akɔdada me la, dunyagblɔha gɔ eveawo, "New Patriotic Party" kple "National Democratic Congress" ɔɔ nunɔɔɔɔi si to nku dumeviwo ku ɔe akɔ si woda tso amenubeble me.

Le dziɔɔɔɔɔa fe nunɔɔɔɔiwo me ku ɔe ame siwo da akɔ kple houlila siwo ɔu dzi le akɔ siwo woda va yi le wofe nutome la, ne etsɔ akɔdala siwo do le 2012 me sɔ kple 2016.

Nyatakaka si akɔdadɔwɔ kple nugɔmekuku bubuwo ɔee fia be le fe 2012 fe akɔdada fe nunɔɔɔɔi me la, ame abe 80.1 ɔe alafa dzi ye do da akɔ gake le fe 2016 me la, amewo fe didi sia ate nu anye be akɔdada dzikpɔlawo le nuto aɔewo mekple mɔdodowo fe manyomanyo so wɔe ne nuto aɔewo mekpɔ gome le akɔdada mo o.

Nunɔɔɔɔi si le nyanya me na dunyagblɔhawo.

Woate nu aɔɔ boblododo tɔxewo do ame siwo mekpɔ gome le akɔdada me o.

Nububuwo abe afi si ne flela nu le, nu si medea de wo kadodomɔnuwo dzi, wɔ sukudede fe ɔɔfe.

AFɔɔɔɔFE 1: TRɔ WO GBESIAGBE MɔWO

Ne nye be wɔ nu flela fe agbenɔnɔ xɔ asi na dunyahehawo fe abɔdzinufofo, nu ka tae na tsɛ atsakɛ?

Ate nu ana wo nyatefetoto agbalɛvi alo wɔ kafomɔ fe gadzraɔfe Ōmomo accoutɛ gbɔdzɛ, yeyiɔ aɔewo la, ye fe kple ga nuto nenye efle nu le nudzra fegɔ alo wo afelika fe nudzrafe.

Edze na wɔ be na butame zi eve hafi na geɔe agbalɛme be yana wo nyatakakawo. Ne edzi be ya nya ale si woaza ye fe nyatakaka atsɔ akpɔe abɔdzinufofowonu la, ekema xle nunɔɔɔi sia.

NU KAE NYE KADODOMƆNUWO GBLƆA TSO NUNYE?

Ɖee ne ku nu gɔme tso nusi yame fe nɔnɔme fe tɔtrɔ ɔena fianaa? Ɖee nɛzãna yido dzesi le wò "Facebook" nuɲɲɔɲi me atso afia nu si dzi mexɔse oa? Nu siawo le ɔɲɲim abe nyatakaka si me afɔku mele o, gake ɲ utinyatakakawo abe esiawo ene aterɲu "ade nu gede tso nuwò de go" na dunyagblɔhawo siwo le wo dim.

To ɲku lelé ɔe wo nuɲɲɔɲiwo nu le kadodomɔnuwo dzi, adzɔhamedɔwɔgawo li si aterɲu awɔ wò nat asi – aɔanye be ne lɔ dzikukpɔkɔ alo nublanui nyawo, blɔɔ, aɲtididi amedede, alo aleke ne kɔɔ nya aɔee. Dunyagblɔha geɔewo le Ghana, vevito NDC kple NPP uu tefe ɔe Facebook na wo fe yometila geɔe ge sia nye tefe si amewo gblɛa wo feafɔɔfowo ɔo. Wò nuɲɲɔɲi nyui alo negative si nàɲɔ ɔe nuɲɲɔɲi le nyanɲɔɲi si dunyaheha aɔe ɲɔ nye kpeɔɔdzi nu na nuɲɲɔɲi si woato ɲku aɲɔ na wo.

Mɔnu sia tɔ asi nu dz adzi nawò kuɔe nu si negblɔa le kadodomɔnuwo dzi (kple alesi ne lé gblɔm) wo yɔne be "mɔɔaɲu toɔɔɔ". "Toɔɔɔ" amewo fe kadodomɔnuwo aterɲu akpeɔe wò ɲuti. Ate ɲu aga kpeɔe ablɔdzinufofo nu be woa nya nu si akɔdalawo lɔ, eye aterɲu aga atɔ asi dunyagblɔ hawo fe amenablelawo be woa nya ame si le megbe na dunyahehe fe nuɲɲɔɲiwo.

Nenyebe elé ɲku ɔe nya si gblɔm amewo le le "Twitter" dzi tso Eɔlevy alo ɔee wònya Aisha Huan le dukɔa me ale ega kɔɔɔ li, ablɔdzinufofo aterɲu, le kɔɔɔɔɔme, awɔ nuɲɲɔɲi etɔ: Ɖeka atɔ ɲku amewó fe nufofo tso nu ɔeka ɲuti, eye ɔeka ɔeka na ame si wó nukpɔsusu sesé le le mɔ ɔeka alo bubuwo dzi.

Mɔnu bubu si ablɔdzinufofawo xoa wo nyatakaka le wo internet gomekpɔkɔe nye be wóa do bubudodo vovovo alo "email".

Mɔnu sia ɲkɔe nye A/B fe dodokɔ. Ablɔdzinufofawo ayi dzi alé ɲku ɔe nyagbewo, amededewo kple nyatakakawo si auãnya wò be na lɔ, alo na ma nuwo ɔe wò kadodomɔnuwo dzi. Le veviedodo me la, kadodomɔnuwo fe nuɲɲɔɲi si ame dea ɲue la aɔe nu si nɛlɔ kple esi mɛlɔ o nu. Dunyagblɔhawo kple dunyahehawo ate ɲu azã.

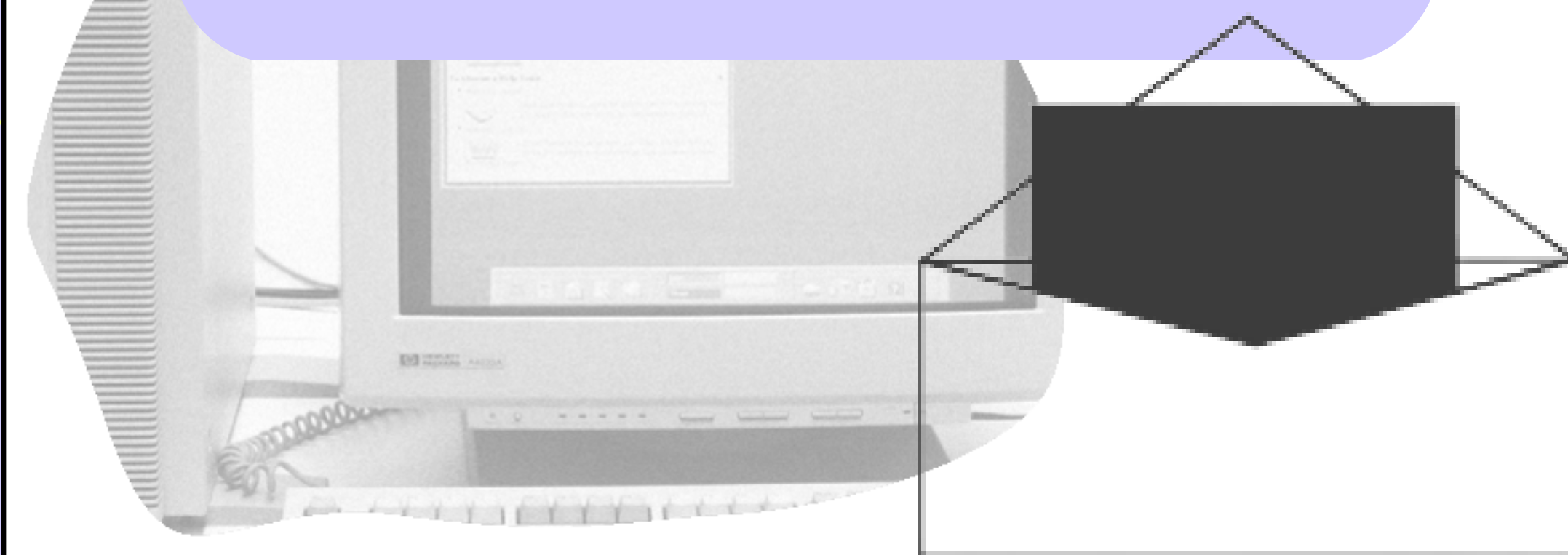
Adzɔhamedɔwɔgawo ma nya ye sia ye be wò le ɲku léɔm ɔe wò kadodomɔnuwo fe agbenɔɔ nu o si wɔe be asesé hafi na nya be wò le "toɔɔm" ye. Ehiã be nàsusu nu sia ne nye be ele adze ɔom kple ame aɔe le internet mɔnu abe "Twitter" alo ablɔdzi "Facebook" le asi wò alo efoa nu le ablɔdzi "Facebook" habɔɔwɔ me wò nuɲɲɔɲiwo kple nuɔɔɔɔwo aterɲu anye nusi wɔa zã atso ase nyasi na di be ya gblɔ tso dunyahehe nyawo ɲu alo nu si nasusu tso nya siwo nu.

Nu kae nɛwɔ atso atrɔ mo na wò kadodomɔnuwo kple wò internet fe zazã? Dzudzo kadodomɔnuwo dzi tsatsa abe ale si nɛwɔne ene. Mehiã be nàde nu dzedɔɔ si le edzi yim le kadodomɔnuwo dzi o. nyae bena nu si wɔm nɛle le kadodomɔnuwo dzi la, dunyagblɔhawo le edzi atso wo awɔ boblododo si atɔ ɲku o.

AFɔɔɔFE 2: DE DZESI WÒ KADODOMƆNUWO FE DZODZROWO NU

Afɔɔɔfe uee aɔewo li si aterɲu azã le wò kadodomɔnuwo dzi si aterɲu aɔe alesi wò zã wò nyatakaka atso atrɔ asi dunyahehe fe bubudodo si na xɔ.

Kɔwò amerɲutinyanyakaka si adawò ɔe mɔdzi natɔ asi le bubudodo mɔnuwo nu alo na tutu wò ɔo si wó ne wɔ le wò ɲutinyame le tefe vovovo si awoe be kadodo tɔxe aɔeke maga nɔ wò kple wò internet ɔwɔ me o.

ÐEE MELŃ BE MA MA NYE NYATAKAKA WOA?

Edze be dunyagbl̃shawo na bia wò hafi ax̃ wò natakaka. Sewo le Ghana ku ðe nu sia ñu. “The Data Protection Act of 2012 nye se siawo domet̃ ðeka.

Gake ne et̃ asi “me l̃” le nyatakakadzraðofe, alo nyatakaka, at̃eñu anye be menya nyatakaka si tututu ne le yaɣlam la ne l̃ be ya ts̃ na wò o. Agbal̃vi si woñl̃ kuðe ame ñutu ðeðe fe ðoðo siwó me mek̃ o alo wò ɣla at̃eñu aw̃e be asese hafi wò a nya nyatakaka si wox̃ kple nu si wò a ts̃e aw̃.

Ateñu anye be èkp̃ bubludodo si kpl̃ na wò do le afi sia afi le internet dzi. Menye nudogoðenunue o. Adz̃hamed̃w̃ga wo z̃a ñutinya kple fififi ðaw̃nuwo (kple ðaw̃nu bubuwo) ts̃a nya nyatakaka si me amewo le tsatsam le internet dzi alo na ke ðe m̃nu bubuwo nu le kafom̃ dzi. Ðaw̃nu siawó nye m̃nu si bubludolawo blea nu wò kple bubludodo si ts̃a ñku wò.

Dunyahehawo at̃eñu akpl̃ wò nyatakaka ðo le wò fe “Facebook” bubludodo doa ka kple wò fe nyatakakadzraðofe, le kp̃deñu, kp̃ nyatakakadzraðofe fe akpa siwó ne dena, abe sukudede fe ðoðo alo nunana agbal̃vi. Le nutsotso sia zaz̃ me la, wò a teñu at̃ ñku wò kple bubludodo wò da ðe nyatiwo, eye bubludodo sia tutu adze le nyatakakadzraðofe si me do fome kple nyatakaka siwo me ne le tsatsam le.

Togb̃ be ðaw̃fe siwo w̃a nyatakakadzraðofe dze be abia wo tiatia be na w̃ nu sia, ɣe sia ɣi la, èts̃a asi “mel̃ nu sia nu” elabena nusia nye m̃ kpui si dzi na to akp̃ nyatakaka si dim nè le. Ne ew̃ nu sia la, at̃eñu abu ñuse de nyatakaka siwó ɣlam ne le la dzi.

ɣe aɖewo ɣi la, ðe vevesese fe af̃ aɖewo na tsi nyatakaka siawo ñu. megal̃ ðe nyatakaka siawo elabena wova wò kafom̃ fe ñkume o, tsa eye ñdi nyatakaka si ñdi.

ɣe sia ɣi la, xl̃ nya si dzi wobe ñl̃ ðo eye ñse eg̃me be nu si ðaw̃na siawo ate ñu alo maz̃ wò nyatakaka aw̃ o. Le nu sia w̃w̃ me la, ele ðofe be ñlé ñku ðe wò ñutu fe agbeñw̃ ñu eye aw̃e be wò nyatakakawo le dedie.

AF̃ÐOFE 3:

Be na do ñg̃ na internet fiafi siawo z̃am dunyagbl̃shawo le la;

- Z̃a adzame nyatakakamedzodro m̃nu bubuwo: Nenyebe ele Mozilla Firefox z̃am la, ekema to asi tefe sit e ðe wò “search bar” la, eye ñgat̃o asi “New Private Window”. Àgate ñu az̃a wò keyboard fe m̃kpui at̃s̃ auu Firefox nyatakakadzraðofe ðokuisit̃. To asi Ctrl+Shift+P dzi zi ðeka be ñuu nyatakakadzraðofe ðokuisit̃ le Firefox. Le Windows, Linux, alo Chrome fe ðaw̃w̃ me: To asi Ctrl+Shift+n. Nenyebe èle Apple fe computer z̃am la, ekema to asi #+Shift+n.
- Wò nyatakakamedzodro de ñg̃wo abe “Privacy Badger” kple “Ublock Origin” be nañ ñdz̃ na fiafito siawo. Esi wò nye be nyatakakawo me tsatsa de ñg̃, àga teñu akp̃ bubludodo siwo at̃.
- Da “Do no track” (Me ga gede eme o) le wò nyatakakamedzodro fe af̃ðofewo. (nyatakakamedzodrowo me dze be woa l̃ nu sia o, gake edoa dzesi da be nuwó mele edzi yim nyuie o, ne nye be wó ge ðe wò nyatakaka wome). Le Google Chrome la, le ðusi kpa dzi le dzi fo la, to asi “More : Settings” dzi. To asi Privacy and Security > “Cookies” dzi eye le akpa bubu dzi la, nyatakaka. Eye ñda “Do not track” m̃biabia kple wò nyatakadzraðofe tsitsi.
- Z̃a nyatakaka si Detox Kit kple nu bubuwo si Tactical Reach he ðe goats̃ akp̃ ñus̃ ðe bubludodo fe fififi siawo nu.

ALEKE DUNYAGBLŪHAWO FE BUBLUDODO TƆA NƆKUMEE?

Kadodomɔnuwo kɔɔa nyatakaka geɖe si hiã tso akɔdalawo nu, eye nu sia wɔɔe be wò zua asixɔfe gãwɔ na dunyāhehawo fe abɔdzinufoawo be wò do bublu.

Dunyāhehawo fe abɔdzinufofowo atɛnu azã “Facebook” si tɛ nye “Instagram”, “Google” si tɛ nye “YouTube” kple “Google Search” kple “Snapchat” atɛ nku wò kple bubɔdodo le gowo me abe wò fe tefe si nè le kple wò nɔtsu alo nyɔnu nyenye.

Gake woa ga tɛnu azã nyatakaka vevi aɖewo abe nufofo siwo me ne dea nu le wófe mɔɖɔnu wodzi abe nu si ne lɔ alo foa nu tso.

Tɔ kpeɖe nua, kadodomɔnuwo wɔ nu xɔ asiwo na dunyāhehawo fe abɔdzinufofowo.

Ateɔnu anye be mé nyabe “Facebook” dea asi dunyāhehawo nu be wò da wófe akɔdalawo fe nku ɖe “Facebook” kple susu be yewo atɛnu aɖo yewo fe bubɔdodowo ɖa ame siwo le yewo fe agbalẽ dzi.

Gawu la, “Facebook” de asi dunyāhelawo fe bubɔdolawo nu be wò tɔ nku ame siwo fe amenɔtinyakawo sɔ kple esiwo le wófe agbalẽ dzi.

Le kɔɖɛnu me, nenyɛbe NDC alo NPP fɛ bobɔdodowo le facebook gbɔ la, mɔnukɔkɔkɔ sua wo si be woakɔ wo fe dunyāgbɔhamenɔlawo, akɔdagbalẽ gã si woxɔ tso akɔdadɔwɔfea gbɔ; ɖe facebook me. Facebook fe dɔwɔfea yia edzi zãna nyatakaka sia wɔa bobɔdodo si atɔ nku ame siwo fe nku le agbalẽ la dzi eye wole wo fe kadodomɔnu la zã.

“Facebook” ga kpeɖe dunyāhehawo fe abɔdzinufofo be wòazã mɔnukɔkɔkɔ eye wóawɔ bubɔdodo si atɔ nku ame siwo si susume nɔnɔme le. “Cambridge Analytica” fe nya fiã ale si nyatakaka dralawo zãa “Facebook” fe nyatakakawo tɔɔa ma akɔdalawo ɖe ha vovovowo me kuɖe wo fe amenɔtinyakawo si wó gã kuɖe ale si wó fia amewo be wóa fonu le abɔdzi, veviedodotɔe, alɔ ɖe nya dzi.

Abe ale si PenPlusBytes’ ɖe nuɔɔɖi aɖe ɖe go tso kadomɔnuwo kple dunyāgbɔhawo fe abɔdzinufofowo le Ghana nɔtia, hafi dunyāgbɔhawo fe abɔdzinufofowo naɖo kɔkɔfe le fe 2016 fe akɔɖayi la, kadodomɔnuwo nye tefe si dunyāgbɔnyawo abedukɔɔla la fe nufo na dukɔa si míeyɔna be “State of The Nation’s Address”, dunyāgbɔhawo fe dzre sue wɔwɔ le wo nɔewo dome, dzulise fe nyawo, amewo fe nugbegblẽwo wɔwɔ si ana be womade dzesi ame aɖe abe akɔdala ene o, dukɔɔla fe nublanuikɔkɔkɔ si dukɔɔla Mahama na Montie trio eye geɖewo fo nu tso nu sia nu le kadodomɔnuwo le.

Tɔ kɔɖɛnu kae nye COVID 19 dzesidede akɔdalawo kple bubuawoe nye nya siwo xɔ kadodomɔnuwo ku ɖe fe 2020 fe akɔdanyawo nɔti.

Esi amegedɛ se “Cambridge Analytica” nku la, mɔnu sia, eye amewo lɔe, eye wóle ezãm le adzɔhamedɔwɔgawo be wóa wɔ wò na nye yewo fe akɔdala.

NB: Le Adamekɔɔe 2019 la, adzɔhamedɔwɔgawo abe “Facebook, Twitter kple Google” le asi tɔɔ wɔm le wófe amenɔtinyakawo kuɖe dunyāhehawo wo bubɔdodo le wófe kadodomɔnu dzi.

Be na ɖevi geɖe nuyatɔe le dunyāhehawo fe bubɔdodo nyawo me la, ekema kp nuɔɔɖi sia da:

- “Facebook” fe bubɔdodowo xlẽfe.
- “Google” fe nyatefetoto nuɔɔɖiawo.
- “Snap” fe dunyāhehe fe bubɔdodowo xlẽfe.

Ate nɔ azã nuɔɔɖi siawo akɔ gã home si abɔdzinufofo zãna wɔa bubɔdodo, mɔnu ka dzi, kple nuveviwo agbɔwɔwɔmɔnuwo le zazãm tɔɔ tɔa nku nyatakakawo. Kple dɔwɔnu siawo la, ate nɔ akɔ nyatakaka ku ɖe ga home si zãm NDC kple NPP ɖe internet bobɔdodo siawo nɔ.

Nyatakaka siawo akpe ɖe nɔwò be nanya nu sin a wole internet dzi kple ale si nàwɔ be dunyāgbɔhawo fe bobɔdodo siawo matu wò o.

Gake nyatefetoto fe mɔɖɔnu siawo me le mia fe dukɔwo si me wo da asi ɖe dunyāhehawo fe bubɔdodowo.

Ate nɔ akɔ bubɔdodowo kɔ dɔwɔna siwo a fonu bubu tso “Facebook” fe bubɔdododɔɔɖe alo nà xɔ “Ame kae tɔ nku be wò kpeɖe nuwo le dunyāhehawo fe bubɔdodo le “Facebook”. “Who targets me” alo ame kae tɔ nku ate nɔ akpe ɖe nɔ wò le wò internet zazãwo me.

NYATAKAKA NUGBLĒFEHADINAMELA KPLE DUNYAHELAWO ALEKE ABLŌDZINUFOLOWO NYA AFI SI ME TSITRE ĐO (ŊKUME KPLE ŊKUME) FE AĐAŊUDOLAWO

Wò nɔfe gblā nya geđe tso nu wò atenju agblī nya siwo le vevie na wò la. Nenema kae nyatakaka tso afi si na yi la nu.

Wò ŋkume le ahanofe ađe le Fiđa fe zāme alo subsubwɔfe sɔlime alo masalasi, ate ŋu a fonu tso wò agbenɔɔ kuđe nya vevi ađewo nu, si le vevie na dunyahehawo fe ablŌdzinufofo. Nenyebe ele uuwo dam abe Uber, Bolt ate Yango eye ele wo “google” fe mɔtate alo mɔtata mɔnu bubbuwo le wò kafomɔ dzi la, ele wò nɔfe kaka.

Ne nye be wò nya akpa si dzi nè le la wóa tɔ ŋku wò kple nya ađewo alo wó ma bu wò tsitretdanju o. Wò nɔfe nyatakaka me nye nya si kuđe wò nɔfe le xexea fe nɔnɔmetatadzi dede o.

Ewɔa nɔnɔmetata tso nu si ne lī la nu kple nusi dzɔa dzi na wò. Le kpɔɔŋu me la, nenyebe esi wo “location” dzi eye nèzɔ tso afeme yi ɔe dɔwɔfe alo asime gbe sia gbe la, ekema woate ŋu anya afi si nèle eye nèwɔa dɔ le eye dunyagblɔhawo awɔ boblododo siwo atɔ ŋku ame abe wò ene. Wò nɔfe nyatakakawo tɔa ŋku ame le akɔda ablŌdzinufofo ɔe sia ɔe me klole le xexeam.

AblŌdzinufofo geđe zā mɔɔŋu gāwo le wófe bublododowo me atɔ tɔ ŋku amewo (kuđe afi si nè yi kple afi si nè le), eɔanye du gā ađeme, nutome, alo ame sia ame fe afekō.

Mɔnu vovovowo li si wóa tenju atɔ ŋku ame le efe nɔfe gake etɔ bɔ wu eye wónye:

- Kpɔɔtɔ ɔe xexea fe akpa ɔe sia ɔe klole (abe xɔ veviwo) si auā dunyahehawo fe nyawo be wóa dze eye amewo ato eme ado. Nu sia fia be NPP kple NDC ate ŋu awɔ boblododo ađe si atɔ ŋku tefewo abe Ashanti alo Volta nutome alo nuto sue si le kō ađeme abe “Accra New Town”. Le go sia me la, nenyebe èdole afeme eye nèyi nuto ma me eye nèle wò internet la zām la ekema adze dunyagblɔhawo fe nyawo xɔxɔ ɔe wò kafomɔ dzi.
- Dzesidede akɔdalawo fe nɔfe kuđe wo fe wɔfe abe posudɔwɔfewo, be woa tɔ ŋku dunyahehawo fe nyawo

Me nye adzɔhamedɔwɔgawo koe de ŋgɔ le dunyahehawo fe ablŌdzinufofo fe dɔwɔna me eye tɔa ŋku amewo fe nɔfe o. Adzɔhamedɔwɔga bubuwo siwo hā xɔa amewo fe nɔfe nyatakakawo tɔa nyatakaka sia wo na dunyagblɔhawo.

“Weather Channel App” dea amewo fe nɔfe ɔe go na dunyahehawo fe bublododowo eye “Snapchat” nye kadodomɔnu bɔbɔ si dunyagblɔhawo zāna tɔa tɔa ŋku akɔdalawo kple bublododo sia wo. Le Ghana la, Ghanapost (GPS) mɔɔŋu la ate ŋu ana dunyagblɔhawo nyatakakawo be woatsɔ atɔ ŋku amewo.

AFŌĐOFE 5: ĐE ALESİ AMEWO NYA AFI SI NÈLE LA DZI

Đae nele susu w m be ya kpɔ gome le dunyahetakpekpepewo alo dae ne yi na akɔdafea? Đe afɔ ađe si tsi dunyahehawo fe ŋkɔ tɔtɔ amewo fe nɔfe.

Tutu wò nɔfe fe afɔtefewo le wò kafomɔdzi. Ye ađewo yi la, nu sue ađewo abe nàtsi wò “location” alo nàzāe nenyebe wohiā ko, nyenyebe àdi be yeada nane ɔe wò kadodomɔnuwo dzi la, ekema mègana wò nɔfe ɔi o alo nàyla wò nɔfe.

NU KAE MA WỌ?

NA WOASE WÒ GBE.

Ne edzi be ya kpɔ ɲuse ɔe alesi wòle wò nyatakaka ɣaylawo zām le akɔdayiwo la, atɛɲu awɔ kpekpeɲu aɔe ne nye be eɔe gbefã nya sia.

AFɔɔɔFE 6: FO NU

Fo nu alo ɲl̩ gbalē na Sewɔtakpekpeɲemɔla alo mɔmefia si le wò nutome eye na biawo alesi wòle wò nyatakaka zām le abldzinufofo me.

Ne nye be etsɔ ɔe le eme la, abe ame fe ɲfe ɲutinyatakakawo le kpɔɲu me, ɲl̩ agbalē na akɔda dɔwɔ fe eye na na woanya wò seselelame.

Wɔ TIATIA

Mɔnu sesē si abldzinufolawo le zāzam la atɛɲu aɔe dzilewofo k u d e mɔnu vevi ɔeka si nye demokrasi – si nye ametiata mɔnu. Ne nye be ese ale si wó le wò nyatakakawo zām le nuwo blem le ametiayi la, atɛɲu awɔ tiatia vovovowo. Ne edzi be ya do ɲuse amewo la, ekema ɔe gbefã nya sia.

GBL̩ NYA SIA NA WO NUTOMETɔWO

Fonu, na x̩l̩wɔ kple fomet tso ale si wó le wò nyatakakawo zām le agbl̩dzinufofo ɣeyiɣi eye alesi woa trɔ ale si wó tɔa ɲku wó.

Ne nye be amewo nya la, nenema ke zii tɔtɔ afoxl̩ nya la, eye anɔ eme be ewoa kpɔ egbo.

Ɖe susu sia ta la, ma mɔfiame sia kple amebubuwoƉ.

